

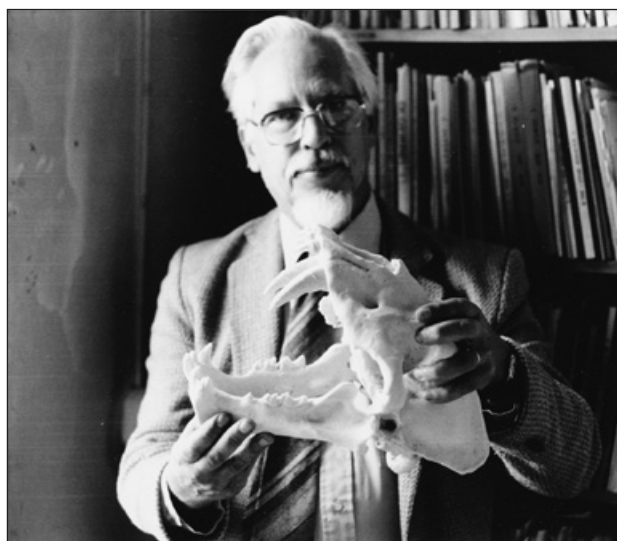
Gjuta liv i utdöda djur

Björn Kurtén som författare av populärvetenskap

Ar 2024 har det förflutit hundra år sedan den finländske paleontologen Björn Kurténs födelse. Detta jubileum uppmärksammas av *Nya Argus* inte minst därför att Kurtén publicerade ett flertal artiklar i denna tidskrift under årens lopp. Mera därom längre fram.

Björn Kurtén (1924–1988) var en världsberömd forskare, en av de främsta inom sin vetenskapsgren. Han var dock också en författare av icke föraktlig kaliber. Kurtén publicerade visserligen också några rent skönlitterära verk, men hans egentliga genre var populärvetenskaplig litteratur. Han skrev dusintals allmänbegripliga essäer och artiklar samt ett flertal böcker som främst handlade om hans forskningsområde paleontologi, det vill säga läran om forntidens djur- och växtvärld. Det är till stor del dessa publikationer som Kurténs berömmelse baserar sig på.

Kurtén var inte den förste i Finland som utgav populärvetenskapliga skildringar av forntidens djur. Ornitologen Rolf Palmgren (1880–1944), en färgstark karaktär som i början av 1900-talet fungerade bland annat som intendent vid Högholmens zoologiska trädgård, skrev artiklar om allt möjligt inom djurens värld, inklusive skildringar om forntida livsformer. Geologen Jakob Sederholm (1863–1934) utgav en hel bok om ämnet, kallad *Forntidens djurvärld* (första upplagan 1916). Till skillnad från dessa personer var dock Kurtén en professionell paleontolog som inte behövde ty sig till andrahandsuppgifter. Han kunde skriva om utdöda djur vilkas fossiler han ofta egenhändigt hade undersökt. Det märktes. Kurténs artiklar kännetecknas av personlig expertis, särskilt då han skrev om det ämne som låg honom närmast om hjärtat, istidens djur.

*Björn Kurtén i sitt arbetsrum 1982.
Foto: Rolf Österblad / Svenska Litteratursällskapet
i Finlands arkiv, SLSA927 009.*

Det är skäl att understryka att Kurtén verkligen skrev om utdöda *djur*, inte om deras fossila kvarlevor. Kurtén hade en sällsynt förmåga att i skrift återskapa forntidens djurvärld som den en gång var, det vill säga som levande varelser av kött och blod, snarare än som imponerande men trista försteningar på museihyllan. Det är också värt att notera att Kurtén undvek sensationalism. I Kurténs texter förekommer endast undantagsvis bloddrypande bataljer mellan rovdjur och deras hjälplösa offer; han beskrev hellre forntidsdjurens ”vardagsliv”.

Kurténs stil utvecklades under årens lopp. Hans tidiga essäer är mer rätlinjiga redogörelser, medan de senare artiklarna oftare tenderar att innehålla smärre utsvävningar. Även om han skrev lättfattligt om vetenskap hade Kurtén vanan att krydda sina texter med främmande eller ålderdomliga ord som mången läsare torde ha varit tvungen att slå upp i

en ordbok (detta alltså före internet-eran). Ibland inkluderade han rent skönlitterära och kulturella hänvisningar som till exempel bibelcitater. På något vis lyckades Kurtén för det mesta med detta konststycke utan att irritera läsaren genom att verka som en intellektuell snobb. Tvärtom, han fick i regel läsaren att känna sig snarast nöjd över att ha kunnat utvidga sitt ordförråd och fått lära sig något nytt.

Det bör medges att Kurténs litterära stil tyvärr inte fungerade helt lika väl i engelsk översättning (Kurtén översatte själv sina publikationer till engelska). Utländska recensenter av Kurténs populärvetenskapliga böcker och essäsamlingar berömde för det mesta deras faktainnehåll, men vissa av dem var mindre imponerade av språkbruket som de ibland jämförde ofördelaktigt, och en smula orättvist, med berömda brittiska och amerikanska författare av populärvetenskap (som till exempel Desmond Morris och Stephen Jay Gould) med engelska som modersmål. Då han skrev på sitt eget modersmål svenska stod Kurtén dock på fastare mark.

Hade Kurtén förebilder eller läromästare inom det populärvetenskapliga skrivandets område? På denna punkt är vi tyvärr hänvisade till antaganden, för Kurtén undvek i allmänhet att i sina artiklar avslöja dylika personliga detaljer. Några ledtrådar kan dock skimras i hans texter, till exempel i den här återpublicerade *Nya Argus*-essän ”Ett evolutionistiskt perspektiv”, där Kurtén nämner Guss Mattsson. Som populärvetenskaplig essäist var Mattsson (1873–1914) en av pionjärerna i Finland, även om hans professionella specialitet var kemi och inte paleontologi. Förutom naturvetare var Mattsson en tidningsman; han var som bekant också en av tidskriften *Nya Argus* (ursprungligen bara *Argus*) grundare.

Kanske var Mattssons inflytande en bidragande faktor till att Kurtén valde just *Nya Argus* som utgivningsforum för flera av sina första artiklar på 1950-talet. Mellan åren 1951 och 1986 publicerade Kurtén sammanlagt åtta bidrag i *Nya Argus*. Artiklarna är:

”Kinesiskt forntids panorama” (nr 9 / 1951)

”Den fula fisken och människans stamträd”
(nr 4/1953)

”Hybridmänniskorna från Palestina”

(nr 10/1957)

”Steriliseringsdiskussionen” (nr 3/1960)

”Hur felande länken upptäcktes” (nr 21/1964)

”Ett evolutionistiskt perspektiv” (nr 9/1985)

”Att tänka biologiskt I” (nr 11/1986)

”Att tänka biologiskt II” (nr 12/1986)

De tre sista återpublicerades i Kurténs essäsamling *De skuldlösa mördarna* (1987). Artikeln ”Ett evolutionistiskt perspektiv” utgavs ursprungligen i ett temanummer av *Nya Argus*. Temanumret behandlade humaniora och humanism utgående från seminariet ”Till glädjen”, som arrangerades i Hangö av Folkets Bildningsförbund och Hangö sommaruniversitet den 5–8 augusti 1985. Då artikeln återpublicerades av Kurtén i *De skuldlösa mördarna* var den bearbetad och hade en ny rubrik, ”Varför är det vackert på landet?”. En av ändringarna som han gjorde i texten berör intressant nog Guss Mattsson. I essäns bokversion hade Kurtén ”uppgraderat” sin karakterisering av Mattsson genom att kalla honom ”Svensk-Finlands odödlige kåsör”. Det var en kanske nödvändig presentation för yngre och utländska (rikssvenska) läsare, men samtidigt ett tecken på hur högt Kurtén uppskattade Mattsson.

Om Guss Mattsson fungerade som litterär inspiration för Kurtén är det uppenbart att han själv i sin tur var en inspiration för många andra (inklusive undertecknad). Kurtén dog för så pass länge sedan som 1988 och vetenskapen har framskridit avsevärt sedan dess. Trots det är många av hans böcker och artiklar fortfarande läsvärda, inte minst ur stilistisk synpunkt. Kurtén har visserligen aldrig varit helt bortglömd efter sin död, men tyvärr finns endast få av hans populärvetenskapliga artiklar tillgängliga på internet. Att *Nya Argus* ur tidskriftens arkiv valt ut två av hans essäer för återpublicering detta år kan därför betraktas som en välkommen kulturgärning. Förhoppningsvis leder dessa essäer till att Björn Kurtén upptäcks av nya läsare, eller återupptäcks av gamla.

HENRY PIHLSTRÖM